Tonči Grbelja

ŠTRAJK RUDARA U MOSTARSKOM UGLJENOKOPU 1920. GODINE

Poslije završetka prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, svi rudnici koji su se do tada nalazili u rukama Zemaljskog erara postali su vlasništvo novostvorene države.[1] S obzirom na to da se do tada najveći broj rudnika u Bosni i Hercegovini nalazio u posjedu Zemaljskog erara, u Sarajevu je bila formirana Centralna direkcija državnih rudarskih preduzeća, u čiji je sastav ušlo 14 ugljenokopa i dva rudnika željezne rude, te solane u Kreki i Simin-Hanu. Ova Direkcija je odmah po svom osnivanju započela s eksploatacijom u već postojećim rudnicima, a istovremeno je poduzimala i mjere da se otvaraju i novi rudnici. Tako su već 1919. godine u ugljenokopu Mostar dograđena potrebna rudarska postrojenja s namjerom da se njegova proizvodnja proširi i poveća.[2] Međutim, nastojanja Direkcije ostvarivala su se dosta sporo, jer je poslije završetka prvog svjetskog rata većina kvalifikovanih radnika, koji su za vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini došli iz raznih krajeva Monarhije, napustila našu zemlju. Zbog toga je mostarski ugljenokop počeo sa radom tek u maju 1919. godine, kada je ponovo zvanično otvoren. Tada je u njemu bilo zaposleno oko 200 radnika, a do kraja 1919. godine proizvedeno je samo 77.130 kvintala ugljena.[3]

Međutim, aktivnost na organizovanju rudarskih radnika započela je znatno ranije, što se vidi i iz podatka da je na konstituirajućoj skupštini Rudarskog saveza u Zenici, 12. januara 1919. godine, učestvovao i delegat rudarske podružnice mostarskog ugljenokopa.[4] Ubrzo nakon toga rudari postaju značajna snaga mostarskog radničkog pokreta, pa i šire. Među njihovim prvim značajnijim akcijama bilo je i njihovo masovno učešće u organizovanju i izvođenju prvomajske proslave 1919. godine. Tada su oni — zajedno s ostalim mostarskim radništvom, zbog zabrane prvomajske proslave, 30. aprila 1919. godine stupili u jednodnevni generalni štrajk. Toga dana se, na radničkom protestnom zboru u sali kina »Central«, sakupilo 500—600 mostarskih radnika, među kojima je bio i znatan broj

rudara, a na kome je, pored ostalih, govorio i Gojko Vuković.[5] Pored toga, oni su prisustvovali i svim ostalim radničkim zborovima i skupštinama koje su tom prilikom održavane u Mostaru i njegovoj okolini.[6]

Drugi značajan istup mostarskih rudarskih radnika u toku 1919. godine bio je njihovo stupanje u štrajk zbog toga što im uprava ugljenokopa nije na vrijeme isplatila nadnice. Štrajk je trajao od 20. do 22. septembra 1919. godine, a solidarnost i jedinstveni istup rudara prisilili su upravu ugljenokopa da im odmah isplati zarađene nadnice, pa je tek nakon toga posao bio nastavljen.[7] O ovom štrajku mostarskih rudara, okružni načelnik Ljubomir Vulović telegrafski je, 27. septembra 1919. godine, javio Zemaljskoj vladi u Sarajevu sljedeće:

»stanje javne sigurnosti dosta povoljno mir i red nije nigdje narušen nije bilo agrarnih nemira a štrajk 140 rudara i bravara koji je nastao 20. septembra na ovdašnjem ugljenokopu prestao je već 22. septembra jer su u 14 sati svi radnici povratili se na rad.«[8]

Ovaj uspjeh mostarskih rudara još više je ojačao njihovu organizaciju, koja je u narednom periodu veoma aktivno učestvovala u svim značajnijim ekonomskim i društveno-političkim akcijama mostarskog radništva, pa i šire. Tako su, na primjer, mostarski rudari pružili punu podršku i pomoć željezničarskim radnicima za vrijeme trajanja njihovog štrajka tokom druge polovine aprila 1920. godine. Odmah po izbijanju generalnog štrajka jugoslovenskih željezničara, 16. aprila 1920. godine, rudari mostarskog ugljenokopa namjeravali su se aktivno uključiti u štrajk kako bi on dobio što širi karakter. Međutim, za čitavo vrijeme trajanja ovog štrajka (do 29. aprila), oni su nailazili na otpor socijaldemokratskih rukovodstava iz Mostara i Sarajeva, koja su svim silama nastojala spriječiti rudare i sve ostale radnike da se priključe ili potpomažu štrajk željezničara. U sjećanjima Jakova Raše, rudarskog radnika ugljenokopa Mostar, pored ostalog, navedeno je o tome i sljedeće:

»Još dok je u mj. aprilu 1920. godine trajao štrajk željezničara, mi smo predlagali da se rudari priključe njima kako bi štrajk imao širi karakter. Međutim, braća Jakšići, Savo Kapor, Franjo Raušer i još neki iz Mostara i Sarajeva, koji su pripadali socijaldemokratima odlučno su se suprotstavili našim prijedlozima i nisu dozvolili da štrajkujemo. Čak su neki od njih dolazili u Mostar i razbijali naša nastojanja.«[9]

U to vrijeme organizaciono i brojčano jača i podružnica Saveza rudarskih radnika, koja počinje sve češće postavljati zahtjeve za poboljšanje životnih i radnih uslova rudarskih radnika. Istovremeno, ona se, od početka druge polovine 1920. godine, aktivno uključuje u širok pokret rudarskih radnika u zemlji koji je imao za cilj po-

boljšanje njihovog ekonomskog polažaja. Tada, 21. jula, dolazi i do potpisivanja novog kolektivnog ugovora, koji je trebao stupiti na snagu 1. augusta 1920. godine. Ovaj kolektivni ugovor odobrilo je i Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu, a u njemu su bili posebno regulisani: uslovi rada, radni odnosi i radničke nadnice. Među zaključnim odredbama ovog ugovora, naročito za ovu priliku, interesantne su ove dvije stavke:

»1. Ovaj sporazum stupa 1. augusta 1920. godine na snagu te se od obih ugovarajućih stranaka imade lojalno podržavati. Njime se ukidaju sve prijašnje odredbe, ugovori i naredbe, koji stoje u protuslovlju s njegovim ustanovama.

2. Svaka tri mjeseca, računajući od dana kada ovaj sporazum stupa na snagu, imaju se obje ugovarajuće stranke — bilo na inicijativu Saveza rudarskih radnika, bilo na inicijativu Zemaljske vlade sastati u svrhu eventualne revizije ovog sporazuma, naročito ako bi nastupilo osjetljivo skakanje ili padanje cijena žitotnim namirnicama.«[17]

Pored toga, jednim od članova spomenutog ugovora bilo je također regulisano da ga svaka strana ima pravo otkazati, a da je rok otkaza za bilo koju potpisnicu 14 dana. Isto tako, ugovorom je bilo precizirano »da radnici koji osam kalendarskih dana ne bi došli na posao, niti opravdali izostanak, smatraju se da su samovoljno napustili posao«.[18]

Međutim, i ovim novim kolektivnim ugovorom zarade bosanskohercegovačkih rudara bile su veoma skromne, jer je, prema njegovim odredbama, prosječna nadnica iznosila 40,20 kruna, dok su troškovi za održavanje minimalne egzistencije zahtijevali 83,50 kruna dnevno. To je praktično značilo da su rudari jedva mogli da za svoju nadnicu podmire samo polovinu životnih potreba. Pored toga, od stupanja na snagu kolektivnog ugovora, pa za samo tri sljedeća mjeseca, cijene životnih potreba su, prema zvaničnim službenim statističkim pregledima, porasle u Bosni i Hercegovini za 42%. Zbog toga je Savez rudarskih radnika, kao jedan od potpisnika kolektivnog ugovora, zatražio da se izvrše korekcije radničkih nadnica; zatraženo je da se rudarima kopačima i njihovim pomoćnicima povećaju nadnice za 30%, zanatlijama zaposlenim u rudnicima 40%, a nekvalifikovanim radnicima za 45%.[19] Ubrzo nakon toga, 15. novembra 1920. godine, započeli su pregovori između predstavnika Saveza rudarskih radnika i Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade u Sarajevu. Predstavnici rudara ponovili su ranije istaknute zahtjeve, ali je predstavnik Zemaljske vlade ponudio povišicu za sve zaposlene radnike u državnim ugljenokopima za 10%, a u rudniku i Željezari u Varešu, solanama u Kreki i Simin-Hanu za 20%. Kako radnici nisu htjeli pristati na uslove ponuđene od strane predstavnika Zemaljske vlade, smatrajući takvo povećanje neadekvatnim porastu cijena život-

nih potreba, nastavljeni su pregovori. Dalji pregovori, međutim, nisu donijeli neke značajnije rezultate. Predstavnik Zemaljske vlade izvršio je minimalnu korekciju svojih ranijih prijedloga i ponudio da se majstorima i kalfama u svim državnim rudarskim preduzećima nadnice povećaju za 20%, a svim ostalim radnicima za 15%, što su predstavnici rudarskih radnika odlučno odbili. Istovremeno, oni su se u potpunosti uvjerili da nastavljanje pregovora neće donijeti željene rezultate i zbog toga su zaprijetili štrajkom. Na njihovu prijetnju oštro je reagirao predsjednik Zemaljske vlade Milan Srškić, koji je poručio radnicima »da država ima dovoljno brzometnih automatskih pušaka sa kojima će i te kako dobro znati da zaštiti i sačuva svoj autoritet vlasti«.[20]

Međutim, i pored svih ovih prijetnji, predstavnici rudarskih radnika čine daljne napore kako bi se ovi pregovori što uspješnije završili. U tom cilju, oni krajem novembra 1920. godine intervenišu kod Ministarstva šuma i ruda u Beogradu, tražeći da ono preduzme odgovarajuće mjere kod Zemaljske vlade u Sarajevu, ali i ova akcija ostaje bez rezultata. Zbog toga, početkom decembra 1920. godine, predstavnici rudara dolaze u Sarajevo i traže od Zemaljske vlade nastavljanje pregovora. Iako se sada u ovu akciju na strani rudara uključuje i Radnička komora, Zemaljska vlada ponovo odbija bilo kakav kontakt i pregovore u vezi s korekcijom radničkih nadnica.

Sredinom decembra 1920. godine dolazi do novog povećavanja cijena životnih namirnica, tako da rudari dolaze u još teži položaj. U svim rudarskim centrima rudari održavaju zborove na kojima se iznosi težak položaj rudarskih radnika i postavljaju zahtjevi za njegovo poboljšanje. Sve češće se ističu glasovi za stupanje u štrajk ukoliko Zemaljska vlada ne prihvati njihove uslove. Prema dokumentima iz tog vremena može se zaključiti da su i rudarski radnici i Zemaljska vlada bili svjesni da će ubrzo doći do otvorenog sukoba. Tako se, na primjer, u pismu Ivana Bračuna, sekretara podružnice Saveza rudarskih radnika u Zenici, podružnici Saveza rudarskih radnika Jugoslavije u Mostaru, od 11. decembra 1920. godine, jasno naglašava »da je borba neizbježna«,[21] dok se u depeši Zemaljske vlade upućene svim okružnim načelstvima 12. decembra 1920. godine predviđa mogućnost izbijanja štrajka rudara. U toj depeši se navodi da je »Zemaljskoj vladi dostavljeno, da će vjerovatno u najkraće vrijeme doći do štrajka u svim rudarskim preduzećima«, pa je okružnim načelnicima naređeno da preduzmu »potrebne mjere predostrožnosti«.[22]

Rudarski radnici, i pored toga, pokušavaju postići sporazum mirnim putem. U tom smislu, oni donose zaključak da rudarska delegacija ponovo otputuje u Sarajevo i da upozna lično predsjednika Zemaljske vlade s teškim materijalnim položajem rudarskih

radnika i zaključcima njihovih zborova i skupština. Tako su, 20. decembra 1920. godine, predstavnici Saveza rudarskih radnika Jugoslavije, predvođeni Mitrom Trifunovićem Učom, učinili posljednji pokušaj kod Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu da dođe do sporazuma. Tom prilikom oni su još jednom iznijeli teško stanje rudarskih radnika i zatražili reviziju kolektivnog ugovora koji je stupio na snagu 1. augusta 1920. godine, obrazlažući to znatnim poskupljenjem životnih potreba u vremenu od 1. augusta do 31. oktobra 1920. godine.[23] Iako su zahtjevi rudarskih radnika bili sasvim umjereni, Zemaljska vlada nije prihvatila njihove uslove i ponudila je znatno niže povećanje nadnica.[24] Smatrajući da je ovim odbijanjem Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a s njom i centralna vlada u Beogradu, pogazila ranije postignuti sporazum sa bosanskohercegovačkim rudarskim radnicima, oni su počeli organizirati štrajk. Tada su u Mostaru održana dva sastanka rudara, na Rudniku i u Radničkom domu, i bio je formiran štrajkački odbor u koji su ušli uglavnom članovi sindikalnog odbora: Karlo Hladni, Ante Rončević, Branko Palavestra, Miha Zojpur i drugi. Međutim, iako nisu bili u štrajkaškom odboru, pripremama i samim štrajkom rukovodili su Gojko Vuković i Sava Neimarević.[25]

S obzirom na to da su prilikom pregovora predstavnici rudara zaprijetili generalnim štrajkom u slučaju neispunjavanja njihovih zahtjeva, Zemaljska vlada je istog dana, 20. decembra 1920. godine, telegrafski obavijestila sve okružne načelnike, a među njima i okružnog načelnika u Mostaru Ljubomira Vulovića, o mjerama koje treba preduzeti u slučaju izbijanja štrajka. U tom telegramu se, pored ostalog, navodi i sljedeće:

»U vezi depeše broj: 539 pov. dostavljaju vam se sljedeća uputstva za preduzimanje mjera u slučaju rudarskog štrajka:

1. zabraniti u reonima rudokopa za sve vreme trajanja štrajka točenje i prodaju alkoholnih pića;

2. zabraniti svako sastajanje na zborove i konferencije u reonima rudokopa;

3. vođe štrajka i glavnije agitatore držati stalno pod najstrožijom paskom, a u slučaju potrebe i konfinirati ih po kućama;

4. kod sumnjivih izvršiti kućne premetačine u cilju pronalaska i oduzimanja oružja i eksploziva, pa na slučaj da se oružje i eksplozivi nađu oduzeti a sa odgovornim postupiti po zakonu za neovlašten posed oružja i eksploziva a u slučaju, da se do ovoga došlo krađom, učiniti primenu odnosnih odredaba iz kaznenog zakona;

5. zagarantovati ličnu bezbednost i slobodu svih onih, koji su voljni i dalje raditi;

6. osigurati magazine eksploziva i skladišta drva i životnih namirnica, a tako isto i električne centrale;

7. u roku od tri dana one, koji štrajkuju a imaju državne stanove, ukloniti ih iz tih stanova;

8. strance radnike, koji se u agitaciji za štrajk ističu, proterati preko državne granice.«[26]

Međutim, i pored svih mjera koje su preduzele Zemaljska vlada i lokalne vlasti, već sutradan, 21. decembra 1920. godine, započeo je generalni štrajk bosanskohercegovačkih rudara. Odmah po izbijanju štrajka, Zemaljska vlada je oštro reagirala i uputila telegrafsko naređenje rudarskim upravama da svi radnici koji se za tri dana od proglašenja štrajka ne vrate na posao smatraju otpuštenim. Istovremeno je uslijedilo i iseljavanje štrajkaša i njihovih porodica iz državnih stanova. U Mostaru su tada, kao, uostalom, i svim ostalim ugljenokopima u Bosni i Hercegovini, bile znatno pojačane žandarmerijske patrole, obilato potpomognute od strane policijskih agenata, iako su rudari ostavili dovoljan broj najspremnijih radnika da čuvaju rudnik od poplave i požara i na taj način obezbjeđivali sigurnost rudnika. Rudarske uprave ponovo vode tzv. crne knjige, koje su bile uspostavljene još za vrijeme austrougarske uprave i u koje su bilježeni nepoželjni radnici sa napomenom da ih treba nadzirati i progoniti.

Vlasti su, neposredno poslije izbijanja štrajka u Mostaru, započele široku akciju raspaljivanja mržnje među građanstvom protiv štrajkaša. Istovremeno je okružni načelnik Ljubomir Vulović zaprijetio da će raspisati novčane nagrade i nagraditi svakog onog koji ubije rudara — štrajkaša. U pravoslavnim i katoličkim crkvama držane su posebne propovijedi protiv štrajkača, dok su policijske i žandarmerijske snage sprečavale okupljanje radnika, rastjerivale njihove skupštine, zborove i slične radničke akcije. Pokušaji rudarskih predstavnika da se nastave pregovori sa Zemaljskom vladom u Sarajevu — kao i njihovi protesti Ministarstvu za socijalnu politiku u Beogradu zbog nasilja nad rudarima — ostali su bez ikakvih rezultata.

U takvoj situaciji štrajkaški odbor u Mostaru donio je odluku da se rudari sklone iz grada i da se sakriju u njegovoj okolini: Zaliku, Podveležju, Vrapčićima, Vihovićima, Skrčenjacima, Ilićima, Humu i na obalama Neretve. Pored toga, štrajkaški odbor i ostalo mostarsko radništvo intenzivno su radili na prikupljanju pomoći izbjeglim rudarima i njihovim porodicama. Tako se, na primjer, Gojko Vuković dogovorio sa pekarom Ibrom Rajkovićem da svako jutro u toku trajanja štrajka isporučuje određenu količinu hljeba, koji je zatim dijeljen štrajkašima i njihovim porodicama.[27] Također su za čitavo vrijeme trajanja štrajka podružnica Saveza rudarskih

radnika, partijske i sindikalne organizacije organizovale pružanje novčane i druge pomoći porodicama zatvorenih, otpuštenih ili izbjeglih rudara. Kartice o dodjeli pomoći štrajkašima i njihova pisma upućena Gojku Vukoviću, u kojima ga obavještavaju o svom položaju i položaju svojih porodica, jasno ukazuju na činjenicu da su se oni nalazili u veoma teškim prilikama, ali da im je i čitavo napredno mostarsko radništvo pružalo podršku i pomoć.[28] Ova solidarnost mostarskog radništva davala je novu snagu rudarima da izdrže u borbi za ostvarenje svojih opravdanih zahtjeva. Tada, 27. decembra 1920. godine, »*Glas slobode*« obavještava o štrajku u Mostaru sljedeće:

»*Radnici se odlučno drže. I ako je mesna politička vlast izjavila da neće vršiti nasilja, ipak se po izvesnim znacima opaža da će se to preduzeti. Radnici su strpljivi, i ako vide pobesnelu buržoaziju koja bi htela da se nemilosrdno postupa sa štrajkašima. — Ostavljen je dovoljan broj radnika da čuvaju rudnik od vatre i vode.*«[29]

Već sutradan isti radnički list naglašava:

»*Borci se čvrsto drže u štrajku. Uprkos buržoaskim izazivanjima radnici se drže oprezno. I ako su zahtevi rudarskih radnika, koje je Zemaljska Vlada odbila, umereni i savršeno opravdani, radnici predviđaju da će biti progona i nasilja. I ako to bude, oni će ostati nepokolebljivi.*«[30]

Predviđanja radnika da će vlasti započeti sa progonima i represalijama ubrzo su se obistinila. Vlasti najbrutalnijom silom nastoje ugušiti štrajk rudara u Bosni i Hercegovini, a ubrzo zatim donose i Obznanu kojom je cjelokupna radnička klasa bila stavljena van zakona. One, također, preduzimaju i niz drugih iznimnih zakonskih mjera, što je dovelo rudare u veoma težak društveno-ekonomski položaj. Kao primjer toga stanja govori i podatak da su u periodu od godinu i po dana cijene životnih potreba u Bosni i Hercegovini porasle za preko 350%, dok su se realne radničke nadnice povećale jedva za 10 do 20%. Očigledno je da je time već ionako mizerna realna nadnica pretrpjela strahovit pad. Pored toga, korištenjem iznimnih zakona poslodavci su i dalje nastojali ograničiti povećanje radničkih nadnica, a istovremeno što je moguće više produžiti radni dan. Razumije se da je država kao najjači poslodavac prednjačila u provođenju protivradničkih mjera u svojim preduzećima, pa je sve više kršila odredbe kolektivnih ugovora, rasturala sindikalne podružnice, produžavala radni dan i obarala radničke nadnice.

Poslije slamanja otpora husinskih rudara vlasti su, uz angažovanje policijskih, žandarmerijskih i vojnih snaga, započele s opštim napadom na rudare u svim bosanskohercegovačkim rudarskim centrima. Oni su hapšeni, protjerivani i nasilno odvođeni na rad. Tada je započela i hajka na mostarske rudare koji su bili sklonjeni

u okolini grada. Brojne žandarmerijske patrole neprestano su tragale za odbjeglim rudarima i uhvaćene prisilno vraćale na posao. Istovremeno su grupe policajaca s odredima vojske obilazili rudnik i njegovu okolinu. Njima je bilo naređeno da pucaju u rudare — štrajkaše u slučaju da prilikom hvatanja budu pružali bilo kakav otpor. U međuvremenu je, 24. decembra 1920. godine, kralj Aleksandar potpisao naredbu o mobilizaciji rudarskih radnika u slučaju štrajka ili samih priprema za štrajk. Tako se, na primjer, u prvom članu ove naredbe navodi sljedeće:

»U slučaju pobune, štrajka ili za slučaj konstatovanja pripreme za ovo među osobljem zaposlenim u rudnicima u kraljevini ministar vojni, na prijedlog ministra šuma i ruda i ministra unutrašnjih djela ukazom će pozvati na vojnu vježbu potreban broj rudarskih službenika i radnika, zaposlenih ili nezaposlenih na rudnicima u godinama starosti od 18 do 50 godina, i to za vrijeme dok potreba bude trajala.«[31]

Sve ove mjere vlasti imale su za cilj da se štrajk što prije uguši i da se rudari prisile na poslušnost. Međutim, ubrzo se pokazalo da ove akcije i mjere vlasti neće donijeti značajnije rezultate, pa su, umjesto izbjeglih rudara — štrajkaša, u jame tjerani seljaci i radnici drugih zanimanja, ali se i pored toga stanje u mostarskom ugljenokopu veoma sporo normalizovalo. Novouposleni radnici, nevješti rudarskim poslovima, nisu mogli ostvariti željenu proizvodnju, pa je rudarska uprava, uz pomoć vlasti, svakim danom upošljavala sve veći broj radnika. Iz izvještaja Zemaljske vlade Ministarstvu unutrašnjih poslova može se djelimično pratiti kretanje broja uposlenih radnika i proizvodnje, što je u mostarskom ugljenokopu izgledalo ovako:[32]

Datum	Broj radnika	Proizvodnja ugljena u vagonima
27. XII 1920.	90	—
28. XII 1920.	100	3—4
29. XII 1920.	180	4
30. XII 1920.	198	4
31. XII 1920.	228	—
3. I 1921.	236	6,5
4. I 1921.	245	7
5. I 1921.	256	8

Angažovanjem sve većeg broja radnika, proizvodnja u mostarskom ugljenokopu se postepeno normalizovala, da bi tek 8. januara 1921. godine dostigla svoj puni kapacitet.[33] O situaciji u to vrijeme, krajem decembra 1920. godine, okružni načelnik Ljubomir Vulović

je u više navrata obavještavao Zemaljsku vladu u Sarajevu. Tako, na primjer, u telegramu od 28. decembra 1920. godine on navodi sljedeće:

»na pov. broj 546 danas tok štrajka normalan broj zaposlenih skoro sve prvih radnika prešao dve stotine te će kroz najkraće vreme produkcija doći približno u svoj kolotok bukači radnika koji se nisu hteli vratiti nazad i koji su terorizirali ostale a nisu našli po isteku ostavljenog im roka drugo uredno zanimanje proterani su u svoja mesta rođenja i večerašnjim vozom biće otpravljeni inače drugih incidencija nije bilo.«[34]

Odmah sutradan, 29. decembra 1920. godine, također telegrafski, okružni načelnik Ljubomir Vulović obavještava Zemaljsku vladu o daljem toku štrajka:

»na pov. br. 546 stanje nepromenjeno sem odustanka jutros četvorice starih radnika stranih podanika koji su se jutros izgubili koje ću potražiti i ako ih pronađem proterati i njih u njihove zemlje inače sve normalno i bez incidenata brojno stanje radnika jučerašnje isto danas kroz dan dva će se povećati tačka današnja produkcija manja za pola vagona nego juče zbog slučajnog defekta pare.«[35]

Iz ovoga se jasno vidi da štrajk još uvijek nije bio potpuno ugušen, što potvrđuje i sljedeći izvještaj mostarskog okružnog načelnika Ljubomira Vulovića Zemaljskoj vladi u Sarajevu od 11. januara 1921. godine. U tom izvještaju se, između ostalog, navodi:

»... Štrajk rudara posljednjih dana teče bez ikakvih važnijih upadica. Javljeno je, da je veći dio radnika otišao na sela u blizini Mostara, pa sam žandarmeriji izdao nalog, da iste pohvata i pripadnike grada Mostara predvede gradskom kot. uredu a pripadnike mog kotara meni...«[36]

Neposredno poslije gušenja štrajka, uprava mostarskog ugljenokopa donijela je odluku o otpuštanju većine rudara koji su u njemu učestvovali. Među njima prvi na udaru bili su rukovodioci štrajka: Karlo Hladni, Branko Palavestra, Anto Rončević i mnogi drugi. S obzirom na to da je štrajk bosanskohercegovačkih rudara, još u toku trajanja, od strane režima okarakterisan kao smišljena akcija komunista, uperena protiv postojećeg državnog poretka — uslijedile su represivne mjere protiv njih, kao i protiv svih onih za koje se smatralo da stoje u bilo kakvoj vezi sa djelatnošću Komunističke partije Jugoslavije i Centralnog radničkog sindikalnog vijeća Jugoslavije. Zbog toga su u toku narednog perioda sve akcije rudarskih i drugih radnika proglašavane komunističkim i od strane vlasti u korijenu ugušivane.

NAPOMENE:

1 Među ovim rudnicima bio je i ugljenokop u Mostaru, koji je otvoren 1905. godine, a čiji je vlasnik bio Zemaljski erar. Do 1918. godine bio je to mali ugljenokop, a njegova godišnja proizvodnja bila je gotovo neznatna. Tako je, na primjer, 1905. godine proizvedeno 376 q ugljena, 1906. godine 1.500 q, 1907. godine 2.382 q, 1908. godine 1.646 q, 1909. godine 690 q, 1910. godine 1.390 q, a 1918. godine 310.980 q. Broj radnika u ugljenokopu nismo mogli tačno utvrditi, ali s obzirom na to da je proizvodnja bila veoma mala, sigurno je da on nije mogao biti velik. Jedino smo uspjeli utvrditi broj zaposlenih 1918. godine kada je on iznosio 390 radnika. — JOSO LAKATOŠ i dr ACO DESPIĆ, Industrija Bosne i Hercegovine, Zagreb, str. 54; DR KEMAL HRELJA, Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata, Beograd, 1961, str. 50—51; Dr LUKA ĐAKOVIĆ, Rudarstvo i topioničarstvo u Bosni i Hercegovini, Tuzla, 1980, str. 35.

2 DR LUKA ĐAKOVIĆ, op. cit., str. 60 i 64.

3 NEDIM ŠARAC, GOJKO VUKOVIĆ, Mostar, 1959, str. 50.

4 »Glas slobode«, Sarajevo, br. 10/1919.

5 Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), Prez. br. 4315/1919.

6 BRANKO OBUĆINA — TONČI GRBELJA, Prvomajski događaji u Bosni i Hercegovini 1919. godine, Zbornik radova, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, br. 1/1975, str. 96—98.

7 DR AHMED HADŽIROVIĆ, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918—1941, Beograd, 1978, str. 198.

8 ABH, ZVS, Prez. br. 8853/1919; Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920. (u daljem tekstu: Generalni štrajk rudara...), Građa, priredio: dr BOŽO MADŽAR, Tuzla, 1981, dok. br. II/40 str. 139.

9 Arhiv Hercegovine Mostar, MG, K 3—119, Sjećanje Jakova Raše biv. rudarskog radnika na štrajk radnika u Rudniku uglja Mostar, u decembru 1920; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/44, str. 209.

10 ABH, ZVS, Prez. br. 3771/1920; TONČI GRBELJA, Proslava radničkog praznika Prvog maja 1920. godine u Bosni i Hercegovini, Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo, br. XVI—XVII/1977, str. 200.

11 »Glas slobode«, br. 77/1920.

12 Prilikom ophodnje prvomajske povorke glavnim gradskim ulicama Mostara radnici su uzvikivali sljedeće parole: »Mir sa Sovjetskom Rusijom!, Dole reakcija!, Živila sloboda štampe!, Dole imperijalizam!, Mir sa svim narodima!, Živelo pravo na štrajk!, Živela Komunistička partija Jugoslacije!, Živela komunistička Jugoslavija! itd.« — »Glas slobode, br. 96/1920.

13 »Glas slobode«, br. 96/1920.

14 Podatak o broju učesnika u prvomajskoj proslavi uzet je iz »Glasa slobode«, br. 96/1920. Međutim, prema telegramu Gradsko-kotarskog ureda Mostar, Prez. br. 188 od 5. maja 1920. godine, upućenog Predsjedništvu Zemaljske vlade u Sarajevu taj broj je znatno manji. U njemu se navodi sljedeće: »Na broj 157 pov. i naknadno izvješće od 2. ovog proslavi prvog maja učestvovalo je 92 reda po 4 ukupno 368 osoba. Od ovih odpada po prilici 30 do 50 ženskih radnica iz duhanske fabrike, 20 do 30 maloljetne muške i ženske djece, ostalo radnici iz duhanske fabrike i rudokopa i nešto profesionalnih radnika iz grada. Zemljoradnika ni jedan iz okoline, niko osim onih koji rade u fabrici duhana i rudokopu.« — ABH, ZVS, Prez. br. 4122/1920, f. 8. Također, i u telegramu, koji je Okružna oblast u Mostaru, Prez. br. 576 od 1. maja 1920. godine, poslala još u toku održa-

vanja same proslave Zemaljskoj vladi u Sarajevu navodi se da je »skupštini prisustvovalo samo 380 osoba«. — ABH, ZVS, Prez. br. 3965/1920, f. 1.

S obzirom na broj zaposlenih i organizovanih radnika na području Mostara, kao i na broj njihovog učešća na do tada održanim prvomajskim proslavama i drugim akcijama, mišljenja smo da je podatak u »Glasu slobode« vjerodostojniji i da su i ovom prilikom, kao što je to i do tada bio čest slučaj, lokalni organi vlasti u svojim izvještajima namjerno znatno umanjivali broj učesnika u radničkim manifestacijama na ovom području.

15 Članovi Mjesnog vijeća SRPJ (k) u Mostaru pored navedenih bili su i Lazo Pujić, Nikola Palandžić i Milan Vujović. — ABH, ZVS, Prez. br. 3771/1920.

16 »Glas slobode«, br. 96/1920.

17 »Glas slobode«, br. 274/1920.

18 Isto.

19 DR LUKA ĐAKOVIĆ, op. cit., str. 85.

20 »Nova Evropa«, Zagreb, knj. VI, br. 10/1922, str. 314.

21 ABH, ZVS, Prez. br. 103/1924; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/6, str. 166.

22 ABH, Načelstvo sarajevskog okruga (NOS), Prez. br. 1457/1920; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/7, str. 166.

23 Prema »Glasu slobode«, br. 276 od 21. decembra 1920. godine, poskupljenje životnih namirnica i nekih drugih osnovnih životnih potreba izgledalo je ovako:

Životne namirnice	Cijene 1. august 1920. K	Cijene 1. novembar 1920. K	Razlika %
Brašno (O)	11	18	63
Brašno za kuvanje	10	16	60
Brašno za hleb	8	14	75
Kukuruz	4.50	6.50	44
Kava	54	70	24
Šećer	50	75	41
Mast	46	65	41
Svinjsko meso	24	34	42
Pirinač	30	36	20
So	4.20	7.20	76
Soda	6	10	66
Jaja	1.20	2.50	108
Mleko	4	6	50
Luk	3	6	100
Karbit	7.50	14	87
Drva	110	220	100
Obuća	550	700	27

24 Prema »Glasu slobode«, br. 276 od 21. decembra 1920. godine, predstavnici rudara su zahtijevali ispunjavanje sljedećih uslova:

»1. da se temeljne nadnice i skuparinski doplatak povisi svim rudarskim radnicima i to: za 30% predradnicima, kopačima, pomoćnim kopačima, vozačima i sličnim kategorijama kod solara i u željezeri u Varešu; za 40% majstorima i kalfama, za 45% svim ostalim radnicima.

2. Obiteljski doplatak da se povisi od 2 na 4 Krune.

Ove povišice plata i obiteljskog doplatka da vrede od 1. novembra 1920.«

Međutim, Zemaljska vlada je ponudila povećanje nadnica za 10 do 20%, što je bilo više nego dvostruko manje od zahtjeva predstavnika Saveza rudarskih radnika.

25 Arhiv Hercegovine Mostar, MG, K 3—119, Sjećanje Jakova Raše...; Generalni štraj rudara..., dok. br. III/44, str. 209.

26 ABH, ZVS, Pov. br. 543/1920, Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/12, str. 171.

27 Arhiv Hercegovine Mostar, MG, K 3—119, Sjećanje Jakova Raše...; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/44, str. 209—210.

28 ABH, Pokrajinska uprava Sarajevo (PUS), Prez. br. 103/1924; Generalni štrajk rudara..., dok. br. IV/24, 25 i 26, str. 254—255.

29 »Glas slobode«, br. 279 i 280/1920.

30 »Glas slobode«, br. 281/1920.

31 »Nova Evropa«, knj. VI, br. 10/1922, str. 312.

32 ABH, ZVS, Pov. br. 565/1920, Prez. br. 13630/1920, 124/1921. i 155/1921; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/37, 49, 50, 51, 54 i 55, str. 197 i 218—223.

33 U mostarskom ugljenokopu tokom 1920. godine proizvedeno je 322.100 kvintala ugljena. — Joso Lakatoš i dr Aco Despić, op. cit., str. 54.

34 ABH, ZVS, Pov. br. 546/1920; Generalni štrajk rudara..., dok. br. III/32, str. 193—194.

35 Isto, str. 194.

36 ABH, ZVS, Prez. br. 300/1921; Generalni štrajk rudara ..., dok. br. III/43, str. 209.

DER STREIK DER BERGLEUTE IN DER KOHLENGRUBE VON MOSTAR IM JAHRE 1920.

In den ersten Jahren nach dem Weltkrieg 1914 — 1918. kommen zahlreiche massenhafte Tarif-und Streikbewegungen der Arbeiter Bosniens und der Herzegowina zum Vorschein, um ihre Lebens-und Arbeitsbedingungen zu verbessern. Eine von ihren war auch der Streik der Bergleute, der am 21. Dezember 1920. ausbrach und fast alle bergbauliche Zentren Bosniens und der Herzegowina umfasste. Dieser Streik brach wegen der schweren Lage der Bergleute aus, der sich in niedrigen Löhnen, langer Arbeitszeit (der Arbeitstag dauerte damals 10, 12 oder mehr Stunden), unerträglichen Bedingungen, unter denen die Bergleute gearbeitet haben, widerspiegelte als auch wegen des ununterbrochenen Erhöhung der Preise der Grundlebensnahrungsmitteln. Aber alle diese Versuche der Bergleute, um ihre Lage zu verbessern, blieben erfolglos, weil die Direktionen der Bergwerke und die Bergabteilung der Landesregierung für Bosnien und die Herzegowina ihre Forderungen abgelehnt oder sie durch unbedeutende Zugeständnisse zu beruhigen gestrebt haben. Der Streik der Bergleute in der Mostarer Kohlengrube, als Bestandteil der Streikbewegung in Bosnien und der Herzegowina und auch breiter, stellt eine der bedeutendsten Aktionen der Arbeiter zu dieser Zeit in Mostar dar. Seine grösste Bedeutung lag darin, da sich im Laufe seiner ganzen Dauer Einheit und Entschlossenheit nicht nur der Bergleute sondern auch der Arbeiter anderer Fächer ununterbrochen geäussert hat, die ihnen grosse Hilfe in Kampf gegen den Terror und die Gewalt der Macht und der Arbeitergeber für die Verwiklichung ihrer gerechfertigen Forderungen und Menschenrechte gegeben haben.